

MIÉRT ÉRI MEG BÍZNI EGYMÁSBAN?

Muraközy László (szerk.) (2012) *A bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg*. Budapest: Corvina.

Társadalomtudományi témájú könyvet sokféléen olvashat napjainkban bárki. Olvashat sok évtizeddel korábbi társadalmi állapotokra reflektáló műveket éppúgy, mint olyanokat, amelyek más társadalmak, közösségek életéről szólnak. A Muraközy László által szerkesztett *A bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg* című kötet azonban semmiképpen sem tartozik az előző két csoportba; ez ízig-vérig rólunk szól: a magyar társadalomról. E közösség tagjaként, a könyv végigolvasása után az olvasó nagy valószínűséggel válhat szomorúvá és elkeseredetté. Aki tehát vidám és könnyed olvasmányra vágyik a magyar társadalom, továbbá tágabban értelmezve a jogrendszer és a gazdaság jelenkori állapotáról, annak semmiképpen sem ajánlom a könyvet. Azoknak viszont feltétlenül, akik szeretnék többféle nézőpontból is megismerni egy társadalomtudományos alapfogalom, a *bizalom* jelentőségét és ennek hazai állapotrajzát, illetve a gazdasági fejlődéshez, egy jól működő társadalom kialakulásához kapcsolódó ok-okozati összefüggéseit.

A kötet hat tanulmányának alapjául a TÁRKI által 2009-ben civil támogatással (hangsúlyozzuk: *nem* valamilyen állami pályázati forrásból) elvégzett *A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei* címet viselő, a magyar lakosságot kérdőíves módszerrel vizsgáló kutatás szolgált. Kevés olyan szociológiai vizsgálat készült Magyarországon az elmúlt években, amely ekkora ismertségre tett volna szert szűkebb tudományterületén és a tágabban értelmezett közbeszédben egyaránt. S ez egyáltalán nem véletlen: a gazdasági fejlődés (vagy éppen stagnálás, ne adj' isten visszaesés) háttérében meghúzódó „szoft”, társadalmi tényezők vizsgálata és az ezekkel kapcsolatos viták az elmúlt évek, évtizedek egyik meghatározó kutatási témájává váltak a különböző társadalomtudományos diszciplínák határterületein. Ebben az elméleti keretben a gazdaság teljesítményének változása olyan következmény, amelyet a jog és az intézményrendszer formális struktúrái, illetve a mindezek valódi működését meghatározó, kialakult és elfogadott társadalmi normák, értékek és attitűdök mind-mind befolyásolnak. A már említett kutatást, illetve a könyv megszületését is elsősorban az a felismerés vezette, hogy a fejlődéshez szükséges puha társadalmi tényezők tekintetében Magyarország gyengén teljesít.

A könyv bevezető fejezetének első mondata ehhez rögtön meg is adja az alaphangot: „*Az elmúlt években, sőt, lassan több mint egy évtizede, egyre erősebb és egyre kiterjedtebb az az érzésünk, hogy nem jó irányba mennek a dolgok Magyarországon*” (7.). A TÁRKI kutatása nemzetközi összehasonlításban mutatott rá a magyar társadalom gyengeségeire: érték- és normazavar, bizalmatlanság, államfüggőség, ambivalens viszonyulás a piacgazdaság alapszabályaihoz (TÁRKI 2009). A kutatás eredményei és következtetései – e sorok írójának véleménye szerint a hasonló vizsgálatok számára egyértelműen zsinórmértékként – jóval nagyobb nyilvánosságot kaptak, mint amire egy alapvetően szociológiai kutatás az elmúlt években Magyarországon számíthatott. Az eredmények továbbgondolására hivatott Értéktér projekt (www.ertekter.hu), az ennek keretében felhalmozódó

---

¹ MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet

írásos anyagok (pl. az ilyen kutatásokhoz talán első ízben készült infografika) hosszú évekre a magyar társadalom értékrendjével kapcsolatos gondolatok és viták referenciapontjává tették ezt a kutatást.

A *Bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg* című könyv létrejöttéhez e közös gondolkodás keretében egy – a Debreceni Egyetemen 2011 novemberében megtartott – konferencia szolgált alapul. Ennek során jogászok és közgazdászok saját szűkebb szakterületük jelenségeiből kiindulva vizsgálták a magyarországi helyzet kialakulásának okait, összefüggéseit. A kötetben szereplő hat tanulmányt, bár nagyon eltérő jelenségeket vizsgálnak, mégis összeköti egy olyan fogalom, amelynek mértéke az emberek együttélésének minőségét, az intézmények működésének hatékonyságát alapvetően befolyásolja. Ez pedig természetesen nem más, mint a tágran értelmezett bizalom kérdése.

A tanulmánykötet bevezető írásában („*A bizalmatlanságok rendszere. »Fortélyos félelem igazgat minket s nem csalóka remény«*”) Muraközy László szerző-szerkesztő szól a könyv létrejöttének körülményeiről, és meglehetősen részletességgel összefoglalja a könyvben szereplő tanulmányokat, illetve a jelzett konferencia keretében – a szerzők részvételével – megtartott kerekasztal-beszélgetés tanulságait. Aki tehát a könyv legfontosabb megállapításaira, üzeneteire kíváncsi, annak felvezetésül bátran ajánlható a bevezető tanulmány elolvasása.

Cserne Péter jogász-közgazdász „*Társadalmi normák, jog, közpolitika*” című tanulmánya arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon a címben szereplő három fogalom milyen kapcsolatba hozható a gazdasági felemelkedés lehetőségével. A tanulmány egyik fontos megállapítása – ami a magyarországi viszonyokra különösen jól alkalmazhatónak tűnik –, hogy nem önmagukban az egyes jogszabályok, és még csak nem is az ezek által létrejött komplex jogrendszer a döntő. Az ugyanis, hogy egy közjogi rendszer milyen módon határozza meg egy társadalom és gazdaság működését, elsősorban attól függ, hogy a formális jogi keretek milyen társadalmi normák által jellemezhető környezetbe kerülnek. Ebben az értelemben az egyes intézményeknek a „való életben” betöltött funkciója lesz a döntő, nem pedig az, ahogyan azt létrehozói a formális jog és logika alapján elképzelték. A jogi és a társadalmi normák között pedig összetett kölcsönhatások érvényesülnek. A közpolitika által alakított jog természetesen nem szakadhat el teljes mértékben a társadalmi normáktól (hiszen a társadalmi normák a jog megalkotóira is hatnak), ugyanakkor a kialakult társadalmi normákkal szembemenő, vagy azokat kisebb-nagyobb mértékben „korrigálni” hivatott jog, illetve közpolitika, ha nem is az egyik napról a másikra, de képes a társadalmi normákban is változásokat létrehozni.

Cserne tanulmányának elméleti gondolatmenetéhez sok szempontból kapcsolódik Győrffy Dóra „*Bizalmatlanság és gazdaságpolitika. Hajlamok és ellenszerek*” című elemzése, amelyben Magyarország régiós lecsúszásának okait veszi számba a társadalmi bizalom és bizalmatlanság, illetve az ennek következményeként dominánssá váló hosszú-, illetve rövidtávú gondolkodás összefüggéseiben. Talán nem túlzás társadalomtudományos közhelyként tekinteni arra a gondolatra, hogy az általános bizalomnak – amely némileg leegyszerűsítve egy számunkra ismeretlen ember cselekvésének, magatartásának kiszámíthatóságába vetett hitként definiálható – különösen fontos szerepe van a hatékony piacgazdaság és az ehhez kapcsolódó jól működő intézményrendszer kialakulásában. Ahol ennek szintje magas, ott a társadalom egyik alapvető működési elve a méltányosság és a szolidaritás, az intézmények transzparens és kiszámítható módon működnek, a korrupció mértéke mind az állami, mind pedig az emberek mikroszintű kapcsolataiban alacsony. A követendő norma adott esetben az önérdek kárára is megvalósuló szabálykövetés. Ennek eredménye pedig többek között az a közvélekedés, amely a sikeresség háttérében

elsősorban a tudást és a szorgalmat feltételezi. Az pedig, hogy egy társadalomban ez, vagy éppen az ellenkezője válik a domináns vélekedéssé, alapvetően képes meghatározni a gazdaság működési logikáját.

A szerző másik fontos kiinduló állítása, hogy a lemaradásunk háttérében egyértelműen azonosítható az országot jellemző általános bizalmatlanság következtében kialakuló rövid távú gondolkodás, amely az elmúlt időszakban a magyar politika működését is alapjában meghatározta. A magyar helyzetet Szlovákia és Lengyelország példájával összehasonlítva különös megállapítások tehetők, ugyanis Európa „bizalom-térképére” kellőképpen madártávlatból tekintve a volt szocialista országok, egy-két kivételtől eltekintve, viszonylag homogén térséget alkotnak. A közös történelmi tapasztalatok, az elnyomó rendszerek működési logikájához igazodó egyéni túlélési stratégiák a bizalmatlanság többé-kevésbé azonos mintázatait hozták létre ezekben az országokban. Az elmúlt nagyjából egy évtized folyamán azonban az egyes országok fejlődési pályái elváltak egymástól. Míg Magyarországon a 2000-es évek közepétől amúgy is egyre lassuló gazdasági növekedés az évtized végén súlyos gazdasági visszaesésbe torkollott, addig Szlovákia, bár a túlfűtött gazdaság nagyarányú visszaeséssel reagált a válságra, mégis elég gyorsan újra növekedési pályára tudott állni. Lengyelország pedig – az Európai Unió egyetlen tagországaként –, a válság idején is elkerülte a recessziót. A hasonló bizalmi/bizalmatlansági mutatók ellenére tehát e két ország Magyarországnál jóval sikeresebb gazdaságpolitikát tudott folytatni, amelynek okait a szerző a szlovák és lengyel helyzet részletes elemzésén keresztül próbálja megválaszolni. Konklúziója szerint bizalmatlan környezetben a politikai elit felelőssége kiemelkedő jelentőségű. Magyarország a vizsgált időszakban lényegében folyamatosan a rövid távú politikai gondolkodás csapdájában, illetve a zéró összegű játszmák elvét követő belpolitikai konfliktusok világában élte mindennapjait. A másik két országban eltérő körülmények között, de sikerült a makrogazdasági pályát illetően olyan politikai kompromisszumokat megkötnie a szembenálló feleknek, amelyek lehetővé tették a hosszabb távú gondolkodást és az ebből fakadó intézkedések megtételét. Az ezek nyomán beinduló kedvező társadalmi folyamatok pedig képesek voltak az elégedettség és rajta keresztül a rendszerhez fűződő bizalom növelésére, és a szavazat-maximalizáló rövidtávú politizálással ellentétben, végső soron még tovább javították a távlatos gondolkodás esélyeit.

Tóth Gábor Attila *„Bizalom és bizalmatlanság egyensúlya az alkotmányos struktúrában”* című tanulmánya az alkotmányjog és a bizalom fogalmának kapcsolatát vizsgálja. Írásának első része egy rövid, de mégis nagy ívű áttekintés John Locke elméletéig visszanyúlva a teljes szabadság és a totális központi akarat által vezérelt, ideáltipikus társadalmi berendezkedések és a bizalom-bizalmatlanság kapcsolatáról. Ezt követi a bizalomra épülő angol parlamenti szuverenitás, illetve a bizalmatlanságra épülő amerikai *checks and balances* modell mint sikeres példák bemutatása.

Magyarországon a demokratikus jogi keretek kialakításának folyamatát 1989-90-ben „a felek közötti bizalmatlanság és jóhiszemű kooperáció” kettőssége jellemezte: *„...a rivális felek ugyanis nem tudhatták, hogy az első szabad választások után melyikük kerül kormányra és melyikük ellenzékbe, ezért olyan konstrukció kapott széles körű támogatást, amely egyfelől többségi elvű parlamentáris kormányzást, másfelől jelentős fékező, ellensúlyozó intézményeket hozott létre”* (95). Az így létrejött közjogi rendszerben a köztársasági elnök szerepe „papírforma” szerint mindvégig a többségi elven működő törvényhozással szemben egyfajta ellensúly biztosítása volt (lett volna). A tanulmány második részében a szerző az 1990 és 2011 között hivatalukat betöltő köztársasági elnökök politikai- és alkotmányossági vétóit vette számba. Ezek a vétók ugyanis – alkalmazkodva a könyv többi tanulmányának megközelítéséhez – a politikai bizalom és bizalmatlanság dimenziójában is értelmezhetők. A különböző vétók nagy száma a törvényhozó hatalommal szembeni bizalmatlanság, a kooperáció hiányának indikátora, miközben ezek elmaradása a „ló túlsó oldalára való átesést”, a kontroll teljes hiányát, vagy másképpen fogalmazva maximális

együttműködést feltételez. A vizsgált négy köztársasági elnök (Göncz Árpád, Mádl Ferenc, Sólyom László, Schmitt Pál) eltérő szerepfelfogása az általuk kezdeményezett politikai és alkotmányossági vétók számában és jellegében is megmutatkozott.

A tanulmány végső következtetése az, hogy az alkotmányos rendszerbe beépített fékek és ellensúlyok „a bizalmatlanságot megtestesítő, a zsarnoki hatalom elkerülésére szolgáló intézményi megoldások” (101). Az együttműködés és bizalom optimális mértékének megtalálása nélkül azonban a rendszer nem működőképes, hiszen ha csak a fékek léteznek, akkor az állam működésképtelenné válik, ha viszont a fékek kiiktatásra kerülnek (vagy csak nem használják őket) a rendszer az autoriter fejlődés irányába mozdul el.

Chikán Attila „*Bizalom és versenyképesség*” című tanulmánya e két fogalom kapcsolatát vizsgálja a gazdaság szereplőinek különböző relációiban. A gazdasági versenyképességgel foglalkozó irodalom egyik vissza-visszatérő referenciapontját jelentik Észak-Olaszország különböző iparági klaszterei, a korábban összefoglalóan „harmadik Olaszországnak” nevezett jelenség. Ezek olyan bizalom által átszőtt hálózatok, amelynek nem csak maguk a vállalkozások a részesei, hanem az őket kiszolgáló-támogató- (ellenőrző) szervezetek, a helyi egyetemek, önkormányzatok is. A szerző ezeket a klasztereket a „virágzó polgári társadalmak egy sajátos és sikeres” példájának tekinti. Problémák természetesen itt is akadnak, ám összességében ezek sikeressége különösen éles (és fájó) kontrasztban áll a Chikán Attila által elemzett magyar valósággal. A tanulmány külön elemzi a makroszférára jellemző bizalom-bizalmatlanság jellegzetességeit, azaz a kormányzati politika, az intézményi rendszer (jogrendszer, bankrendszer, nemzetközi nagyvállalatok és nemzetközi szervezetek) és a társadalmi normák rendszerét (pl. a kapitalizmus alapértékeit, így a tisztességes piaci magatartást vagy a vállalkozói kockázatvállalást). Vizsgálja továbbá a mikroszint bizalmi kapcsolatait a mikro-makro (azaz a gazdasági szereplők és a kormányzat) relációjában, az üzleti szféra szereplői között, illetve az egyének és a gazdaság kapcsolatrendszerében.

A szerző alapvető állítása, hogy a Magyarországon jelen lévő bizalomhiány súlyos versenyképességi hátrányokat hozott létre. Sőt, Chikán Attila ezt a jelenséget, illetve az ennek hátterében meghúzódó tényezőket tekinti a legfőbb oknak abban, hogy Magyarország nem tudta beváltani a rendszerváltáskor táplált reményeket. A jelenlegi helyzet megváltoztatása viszont csak egy lassú, kellőképpen végiggondolt és szisztematikusan megvalósított folyamat következményeként lenne lehetséges. Ehhez az összes érintett szereplő értekeiben és attitűdjeiben pozitív változásnak kellene bekövetkeznie, amely pozitív tapasztalatok és a kellő mértékű motiváció nélkül nem lehetséges. Az első és legfontosabb lépés az lenne, hogy a politikai rendszer működésében, a politikát alakítók attitűdjében következzen be változás. Ennek része többek között a hiteles, reálisan megvalósítható és hosszú távú célokban gondolkodó gazdaságpolitika. „*A bizalom helyreállítása sok türelmet és történelmileg is hosszú időt igényel. Belátható időn belül nem várható érdemi változás*” – írja tanulmánya végén (114) Chikán Attila. E sorok szerzője ehhez csak annyit tenne még hozzá, hogy a bizalomépítés bonyolult társadalmi hálózatában egy-egy negatív tapasztalat, amely a bizalmatlanság mint racionális cselekvési stratégia létjogosultságát erősíti, sok-sok ezzel ellentétes erő hatását képes kioltani egyik pillanatról a másikra. Ezért különösen nagy a felelőssége azoknak, akik alapvető mintákat szolgáltatnak a társadalom többsége számára.

Fleck Zoltán „*Bizalom és közintézmények*” című tanulmánya a bizalomvesztett állapotoknak a jogállami keretekben fellelhető okait és okozatait veszi szemügyre. A szerző szerint „*szoros összefüggés van az intézményeket terhelő bizalomhiány, a magyar társadalom innovációs hajlandóságának alacsony foka, a rendszerszerűen államilag újratermelt rendetlenség, a*

normakövetési zavarok magas aránya és a tanulási képtelenség között” (115). A kialakult bizalomhiány természetesen nem ok nélküli, és ez egy sajátos strukturális csapdát rejt magában. A *„diszfunkcióval működő, a tisztességes eljárást nem tisztelő, elnyomó jellegű jogrendszer újratelemeli a bizalmatlanságot, és ez tovább csökkenti a jog hatékonyságát, a normakövetési hajlandóságot”* – írja Fleck Zoltán (116). Ebből az ördögi körből kilépni csak határozott intézményi változtatásokkal lehet. A szabályok legitimitását, a hosszú távon is érvényesülő hatékonyságot csak jól működő, demokratikus és jogállami intézmények képesek biztosítani. A szerző egyik legfontosabb állítása, hogy ha a jognak, illetve az általa létrehozott intézményeknek, és ezek működési szabályainak csupán a formális létezését vesszük alapul, akkor rossz következtetésekre juthatunk.

A szerző a jogállam szociológiai értelmezéséből indul ki, amely szerint a *„jogállam nem intézményrendszer, hanem kultúra”* (120). Az intézményrendszer valódi működése sohasem lehet független az adott társadalmi közeg kialakult rutinjaitól, értékeitől. De az is igaz, hogy adott esetben ez a hiányzó kulturális feltételek megteremtésében is szerepet játszhat. Mindez a gyakorlatban – és többek között Magyarországra vonatkoztatva – azt jelenti, hogy az alapvetően külföldi példák alapján létrehozott intézmények valódi működése is sok esetben más lett, mint ami az eredeti, mintaként szolgáló ország példájából következett volna.

A jogállam társadalmi támogatottsága a társadalmi jólét szintjével is összefügg. Ideális esetben a növekvő egyéni jólét alkalmas arra, hogy növelje a demokráciába vetett bizalmat – még akkor is, ha e két folyamat között korántsem állapítható meg egyértelmű ok-okozati és lineáris összefüggés. Az ellentétes irányú folyamatok hatása viszont talán még közvetlenebbül érvényesül. *„A szegénység természetes kísérőjelensége a demokratikus intézmények alacsony támogatottsága, a részvétel nem demokratikus formáinak preferálása, illetve a tekintélyelvű vagy szélsőséges politikai válaszok iránti fogékonyság”* (124). Mindez nem csak a családott, korábbi státuszukat elvesztő társadalmi csoportokra jellemző, hanem a tehetősekre és a biztos egzisztenciával rendelkezőkre is. Ők az elért társadalmi helyzetük védelmében fordulhatnak az autoriter és kirekesztő politikai ideológiák felé.

Láthatjuk tehát, hogy a közintézményekkel szembeni bizalom növelése kulcsfontosságú. Ezzel kapcsolatban Fleck Zoltán írásában három lehetséges stratégiát vázol fel. Az első a gazdaság hatékonyabb szabályozása, a második a civil társadalom fejlesztése, míg a harmadik a normakövetés feltételeinek javítása. A szerző véleménye szerint ez utóbbi, tehát a társadalmi normák követésének tudatos elősegítése, és az ehhez szükséges intézményi környezet kialakítása és működtetése a leginkább célravezető. E folyamatban a jog feladata az, hogy *„előidézze, elősegítse, fokozza az önzetlen viselkedést”* (136). Ez a gyakorlatban például azt jelenti, hogy meggyőzze az adót nem fizetőket az adófizetés hasznosságáról, a szerződészegőket a szerződésekben foglaltak betartásáról, a közlekedési szabályokat áthágókat a szabályok betartásának fontosságáról. A normák betartása „ragadóssá” válhat és egy idő után az emberi konformizmus a normakövetésre egymást erősítő, pozitív folyamatokat képest beindítani. Az, hogy miképpen tekintünk a jogra mint eszközre, két szélsőséges megközelítésben értelmezhető. Az egyik az instrumentalista felfogás, mely szerint a jogszabályok megfelelő szankciókkal, azaz a „jó technikával” párosítva bármilyen változtatást képesek előidézni. Ezzel szemben a kulturalista megközelítés nem hisz az ennyire mechanikus összefüggésekben, mivel a társadalom jogi hagyományait, joggal kapcsolatos attitűdjeit, értékeit jóval állandóbbnak tekinti. Itt a jog és a szankciók csak akkor működnek, ha alkalmazkodnak a kulturális adottságokhoz.

Szerencsére azonban a fogadó közeg ellenállása miatt az átvett jogintézmények és működésmódok kudarca nem magától értetődő. „Ebben az értelemben a kultúra mentális program, amit az egyének átírhatnak, elmenekülhetnek öröklött kultúrájukból, változtathatnak rajta” (138). Tehát – a kötet más tanulmányaihoz hasonlóan – Fleck Zoltán is arra a következtetésre jut, hogy a változtatás nem reménytelen, azonban csak széles körű társadalmi összefogással és kellőképpen hosszú idő alatt valósulhat meg.

A könyv utolsó tanulmányának szerzője Muraközy László, akinek beszédes „A hanyatlás anatómiája” című írása a rendszerváltó országok új intézményeivel kapcsolatos bizalom és elfogadottság jellegzetességeit elemzi. A szerző gondolatmenetének kiindulási pontja Magyarország fokozódó lemaradása, amely már nem csak Európa centrum-országaihoz, hanem más volt szocialista országokhoz viszonyítva is kimutatható. Muraközy László a kérdést egy komplex elméleti keret, illetve az ehhez kapcsolódó empirikus adatok bemutatásával vizsgálja. A bizalom-bizalmatlanság jelenségének kapcsolatát a társadalmi-gazdasági haladással háromszintű, egymással szoros kölcsönhatásban lévő elméleti szinteken értelmezi. Az első szint az ember mint biológiai lény ösztöneinek és érzéseinek világa. A második a társadalmi kultúra informális rendszere, az értékek és normák összessége, míg a harmadik a formális intézmények, az állam és a jogrendszer világa. Az első szint, az ember ösztönös, érzelmvezérelt magatartása sok tekintetben természetes ellentétben áll a másik két szinttel, főként a formális intézmények működési logikájával. Éppen ezért a társadalom funkcionális működésében az informális szint szerepe kulcsfontosságú. A formális intézmények társadalmi elfogadottsága, legitimációja csak akkor lehet megfelelő mértékű, ha az informális szinttel létrejön az összhang és szinergia. Ellenkező esetben a társadalom kohéziós erőinek meggyengülése a jellemző következmény.

Muraközy László Magyarország már sokszor emlegetett „éllovasból sereghajtó” pozícióvesztését többféle probléma együttes következményének tartja: az importált „piacgazdasági és demokratikus intézmények a magyar informális intézményekkel való kölcsönhatásban fokozatosan és sajátosan torzultak” (171). A szerző szerint a hazai befogadó közeg eltért a hozzánk hasonló helyzetben lévő többi országétól. A rendszerváltás óta eltelt időszakban többen is megfogalmazták már azt a gondolatot, mely szerint a Kádár-rendszerben kiépült „kvázi” piacgazdasági intézményrendszer egyfajta Patyomkin-díszletként továbbélve, „ellenanyagokat termelve” megakadályozta a valóságos piac, demokrácia és jogrendszer kiépülését. Muraközy László a jelenlegi helyzet kialakulásában felelősnek tartja a rendszereken túlnyúló államot, a generációk gondolkodását mélyen meghatározó paternalizmust, a kiterjedt és érdekeit hatékonyan védeni képes, és a politika által sarokba szorított bürokráciát, illetve a politikai rendszerváltás viszonylagos folyamatosságát. Szerinte a magyar politikai elitet súlyos felelősség terheli abban, hogy „nem volt meg az államférfiúi bátorság és bölcsesség a hatalom gyakorlóiban, és a magyar »néplélek maga alá gyűrte« őket, engedtek az örökölt igényeknek” (187-188). Ezt jól mutatják a választók kegyeit kereső tartós túlköltségek, a rövid távú hatalmi és választási érdekek minden mást felülíró logikája.

A jövőről szólva a szerző két – egymással ellentétes – forgatókönyvet vázol fel röviden. A negatív változat szerint Magyarország nem igazán lesz képest kitörni a lefelé tartó spirálból, tovább folytatódik a formális intézmények meggyengülése, amely során az informális struktúrákban meglévő személyes tapasztalatokhoz további „aha-élményeket” adva, egymást erősítve folytatódik a bizalmatlanság kultúrájának konzerválódása. Mindez a hanyatlás és lemaradás képét vetíti előre, ennek minden gazdasági és politikai kockázatával, és egyben az ország marginalizálódásának lehetőségével.

Ezzel szemben a pozitív forgatókönyv a politika szereplőinek józan helyzetfelismerésére és cselekvésére épít, amelynek következménye lehet az intézmények stabilizálása és hitelességük növelése, közgondolkodásunkban pedig a „hosszú-távú személetmód” meghonosodása.

A könyv utolsó fejezete annak a kerekasztal-beszélgetésnek a szerkesztett változata, amely az itt bemutatott tanulmányok szerzőinek részvételével és a már említett TÁRKI-féle kutatás vezetőjének, Tóth István Györgynek a moderálásával valósult meg. A beszélgetés során a résztvevők a maguk szakterületén szerzett ismereteik összegzésével keresték a választ az alacsony magyarországi bizalom szint történeti okaira és tanulságaira, a magyar társadalompolitika által elkövetett hibák mibenlétére, illetve arra, hogy jelen helyzetben vajon merre van az előre, azaz mi is lenne a teendő?

A bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg című könyv Magyarország talán legfontosabb akut társadalmi problémájának igen alapos diagnózisa. Mivel konferencián elhangzott előadások írásos változatairól van szó, az itt bemutatott tanulmányok inkább tudományos igényű publicisztikáknak, mintsem klasszikus *paperek*nek tekinthetők. Ez azonban a könyvnek egyértelműen az előnyére válik. A bizalom és bizalmatlanság kérdéskörét sokféle aspektusból vizsgálva, ehhez kapcsolódóan többféle elméleti koncepciót bemutatva, tények, ok-okozati összefüggések és magyarázatok sokaságát felkínálva, és nem utolsósorban a gyakorlati teendőket is számba véve, a magyar valóság és az ország sorsa iránt fogékony érdeklődők számára egy igen hasznos könyv elolvasásának lehetőségét nyújtják. A könyvben szereplő szerzők mindegyike utalt arra írásában, hogy a bizalom kultúrájának létrehozása lassú és buktatókkal teli folyamat, amelyben minden egyes embernek megvan a maga feladata. Amennyiben ez a könyv, illetve az Ertekter.hu projekt képes mindannyiunk számára kulcsot adni saját helyzetünk jobb megértéséhez és ahhoz, hogy az egyes szereplők tisztában legyenek azzal, hogy mit kéne tenniük a helyzet javítása érdekében, már megérte...

HIVATKOZÁSOK

TÁRKI (2009) A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei. Kutatás. Hozzáférhető:
<http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/kutatas.html> [letöltve: 2013-05-01]